

REGIONAAL COMPARATIEVE ANALYSE VAN HET PRIJSVERLOOP IN NOORD-WEST-EUROPA (15de-18de EEUW)

CHR. VANDENBROEKE en P. VANDEWALLE °

Dat het historisch interesseveld zich regelmatig herschikt, is een bekend gegeven. Het hoogtij van het kwantificeren en van een dominante sociaal-economische belangstelling is duidelijk voorbij¹. Nieuwe contouren en verkenningsvelden tekenen zich voor het ogenblik af, verwijzend naar meer individuele en occasionele items die in de plaats komen van de zwaarder op de hand liggende structurele onder-tonen. In die zin is sprake van een opbloei van alles wat van ver of nabij met mentaliteitsgeschiedenis te maken heeft ten koste van de zakelijkheid van de veel loggere sociaal-economische onderbouw van de eigenlijke leefwereld en van de beschikbare manoeuvreer-ruimte die de koopkracht en de levensstandaard voor Jan Modaal te bieden hadden².

Binnen het structurele onderzoekskader zelf is de belangstellings-sfeer overigens al evenzeer aan een herschikking toe. Grote, nationale overzichten worden aldus in toenemende mate ingeruild voor

° Beide dr. in de geschiedenis, resp. hoofddocent aan de U.G. (Blandijnberg 2, 9000 Gent) en leraar (Albatrosstraat 15, 8400 Oostende).

1. Cfr. H. SOLY, "Geschiedenis in de jaren tachtig : wetenschap of verhaal?", in T. VENCKELEER - W. VERBEKE (red.), "Cultuurwetenschappen in Beweging", Leuven-Antwerpen, 1992, pp. 25-55.

2. Een merkwaardig drieluik laat zich aldus in de historiografie van de naoorlogse periode onderkennen. Achtereenvolgens werd de aandacht aldus toegespitst op de studie van de koopkracht, op de uitbouw van de historische demografie en, sinds kort, op de mentaliteitsgeschiedenis.

meer regionale dieptestudies en comparatieve overzichten³. De achtergronden van subtiele maatschappelijke mutaties gaan immers verloren wanneer vanuit een diffuse en al te heterogene invalshoek gewerkt wordt. Eerder is het aangewezen om vanuit de specificiteit van een regionale analyse tot een concrete omschrijving te komen van eventuele troeven en/of handicaps. Jaren geleden reeds werd dit door S. Pollard als een wezenlijke betrachting vooropgesteld. Het verklaren en begrijpen van industriële processen doet immers naar regionale dieptestudies verwijzen: "*above all, the British-industrial revolution was a regional phenomenon*"⁴. Een zelfde mening werd eveneens door Fr. Mendels geformuleerd: "*l'unité à son analyse est la petite région*"⁵.

Past men deze nood aan regionale specificiteit op het complexe veld van de prijzengeschiedenis toe, dan frappeert het ten zeerste hoezeer de historiografie van de voorbije decennia aan deze noodwendigheid is voorbijgegaan. Weliswaar werd voor een veelheid aan bronnenpublicaties gezorgd; eerder uitzonderlijk werden ze in een ruimer comparatief kader betrokken⁶. Veelal beperkte men zich namelijk tot enkele internationale en dus per definitie min of meer oppervlakkige vergelijkingen⁷. Vanuit een actuele vraagstelling, erop gericht om o.m. de competitiviteit per regio in overweging te nemen, lijkt hoe dan ook een verdere bevraging van deze bronnenpublicaties aangewezen. Met name geldt dit voor het pre-industriële kader van het Ancien Régime, wanneer eventuele verschillen inzake competitiviteit inzonderheid door prijsverschillen van de basislevensmiddelen be-

3. Ondermeer in Frankrijk en in Nederland werden aldus meerdere regionale dieptestudies uitgewerkt, waarin telkens heel veel aandacht uitging naar de basiskenmerken van de landbouweconomie evenals naar de demografische ontwikkeling tijdens de 16de-18de eeuw.

4. S. POLLARD, "Peaceful conquest. The industrialization of Europe, 1760-1970", Oxford, 1981, p. 14.

5. "Aux origines de la révolution industrielle", speciaal nummer in "Revue du Nord", 1981, p. 26. Zie ook E.A. WRIGLEY, "People, Cities and Wealth", Oxford, 1987, hoofdstuk 4.

6. F.C. SPOONER, "The international economy and monetary movements in France, 1493-1725", Oxford, 1972.

7. F. BRAUDEL - F.C. SPOONER, "Prices in Europe from 1450 to 1750", in "The Cambridge Economic History of Europe", vol. IV, Cambridge, 1967; M.J. TITS - DIEUAIDE, "Le prix du blé dans les villes d'Europe occidentale, XVe-XVIIIe siècle", in "Annales. Economies-Sociétés-Civilisations", 1987, pp. 529-548; G. EINAUDI, "i prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi", Turijn, 1967.

paald waren⁸. Direct hiermee gerelateerd waren, zij het in afgeleide orde, de loonindicaties. Wanneer inderdaad alom een systeem van minimumlonen gehuldigd werd terwijl bovendien ruim de helft van de gezinsuitgaven voor de aankoop van graan en brood bestemd was, dan moeten de ontwikkelingskansen van de regionale economie op een beslissende manier door het niveau en de evolutie van de graan- en broodprijzen beïnvloed zijn⁹. Aan het eerste gegeven, de interactie tussen graanprijzen en loonniveau, valt allerminst te twijfelen. Bijzonder kernachtig wordt het door F. Braudel beklemtoond : *"le blé, c'est la moitié de la vie"*¹⁰.

Minder rechtlijnig maar tot hertoe veel te weinig bestudeerd is dan weer de wisselwerking tussen het gangbare prijs- en loonniveau enerzijds en de regionale ontwikkeling anderzijds, vervat als ze zit in het al dan niet voorhanden zijn van expansiekansen van de proto-industrie op het platteland en van de semi-industriële ontplooiing in steden en regionale verzorgingscentra. In vage bewoordingen kennen we enkel het gefaseerd verloop van economische op- en neergang binnen bepaalde centra, een studieobject dat bij voorkeur intern of vanuit politiek-institutionele hoek gevoerd wordt maar waarbij de studie van de lokale of regionale competitiviteit zelden zwaar doorweegt. Hetzelfde geldt voor de ontplooiing van de huisnijverheid. Aan algemene beschrijvingen van regio's waarbinnen bepaalde activiteiten uit het omvattend circuit van de proto-industrie aanwijsbaar zijn, ontbreekt het allerminst¹¹. Met preciseringen omtrent de activiteitsgraad, periode per periode, is het des te meer het geval.

8. N. HAESSENNE - PEREMANS, "La pauvreté dans la région liégeoise à l'aube de la révolution industrielle. Un siècle de tension sociale (1730-1830)", Parijs, 1981, p. 106; C. VANDENBROEKE, "Prijzen en lonen als sociaal-economische verklaringsvariabelen (14de-20ste eeuw)", in "Handelingen Maatschappij Geschiedenis en Oudheidkunde Gent", 1982, pp. 103-137.

9. Cfr. J. MEUVRET, "Le problème des subsistances à l'époque Louis XIV. La production des céréales dans la France du XVIIe et du XVIIIe siècle", Den Haag - Parijs, 1977, p. 41.

10. F. BRAUDEL, "Les structures du quotidien : le possible et l'impossible", Parijs, 1979, p. 107.

11. Cfr. H. KELLENBENZ, "Rural industries in the West from the end of the Middle Ages to the eighteenth century", in P. EARLE (ed.), "Essays in European Economic History, 1500-1800", Oxford, 1974, pp. 51-54; id., in P. LEON e.a., "L'industrialisation en Europe au XIXe siècle", Parijs, 1972, pp. 75-105.

Met deze bijdrage is het de bedoeling om de sociaal-economische onderbouw, gebaseerd als die is op een groter of kleiner concurrentiegegeven per regio, nader te belichten. Als uitgangspunt daartoe geldt een systematische vergelijking van de tarweprijzen sinds de 16de eeuw. Alle beschikbare prijsgegevens werden aldus in zilverequivalenten omgezet¹². Per regio werd bovendien een maximum aan marktcentra in het overzicht betrokken, bedoeld om tot een grotere representativiteit te komen. Meteen wordt aldus het risico van prijsoverschattingen, o.m. door zich al te exclusief op grootsteden te fixeren, in menig opzicht ondervangen.

Het brengt ons tot een globaal bestand van 16 regionale en/of nationale omschrijvingen : Vlaanderen¹³, Brabant¹⁴, Noord-Oost-Frankrijk¹⁵, Noord-West-Frankrijk¹⁶, Ile de France¹⁷, Zuid-West-Frankrijk¹⁸,

12. Het probleem dat zich hierbij stelt, zit uiteraard vervat in het feit dat ook het edel metaal zelf als handelsprodukt aan mogelijke vormen van over- en onderwaardering onderhevig was. Zie dienaangaande P. VILAR, "Or et monnaie dans l'histoire", Parijs, 1974.

13. C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., "Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen", 5 delen, Brugge, 1959-1973; P. VANDEWALLE, "De evolutie van de graanprijzen in West- en Zuid-Vlaanderen, 14de-19de eeuw", in "Bijdragen tot de Geschiedenis van Vlaanderen en Brabant", deel III, pp. 75-78.

14. C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., o.c.; F. DAELEMANS - H. COENEN, "Graanprijzen te Leuven (1579-1794) aan de hand van de Spijkerboeken", in "Bijdragen tot de Geschiedenis van Vlaanderen en Brabant", deel I, pp. 84-146.

15. P. VANDEWALLE, o.c.; C. VERLINDEN - E. SCHOLLIERS e.a., o.c.; M. MESTAYER, "Le prix du blé et de l'avoine de 1329 à 1793", in "Revue du Nord", 1963, pp. 157-176; H. NEVEUX, "Les grains du Cambrésis de la fin du XIVE siècle au début du XVIIe siècle. Vie et déclin d'une structure économique", Rijsel, 1974; E. LABROUSSE - R. ROMANO - F. DREYFUS, "Le prix du froment en France, 1726-1913", Parijs, 1970.

16. E. LABROUSSE e.a., o.c.; J. MEYER, "La noblesse bretonne au XVIIIe siècle", Parijs, 1966.

17. J. MEUVRET - M. BAULANT, "Prix des céréales, extraits de la Mercuriale de Paris (1520-1698)", Parijs, 1960-62; J. DUPAQUIER - M. LACHIVER - J. MEUVRET, "Mercuriales du Pays de France et du Vexin Français (1640-1792)", Parijs, 1968.

18. G. en G. FRECHE, "Les prix des grains, des vins et des légumes à Toulouse, 1486-1868", Parijs, 1967; G. FRECHE, "Une enquête sur les prix des produits agricoles dans la région toulousaine, XVe-XIXe siècle", in "Annales du Midi", 1969, pp. 17-39.

Franse Alpen¹⁹, Zuid-Frankrijk²⁰, Noord-Italië²¹, Noord-West-Duitsland²², Zuid-Duitsland²², "Leipzig"²², "Wurzburg"²² en Spanje²³. Daarnaast werd, zowel voor Engeland als voor de Verenigde Provinciën, een "nationaal" gemiddelde weerhouden²⁴.

Onderverdeeld per eeuw leidt dit tot volgende weergave van de zilverequivalenten (zie tabel 1). Aanvullend zorgt een tweede syntheses tabel voor de rangorde inzake de prijsverhoudingen. In een derde tabel wordt de afwijking per regio tegenover het goedkoopste centrum bepaald.

De verdere beoordeling van zo'n uitsplitsing der prijsgegevens moet hoe dan ook behoedzaam verlopen. Compleet wordt hierin immers voorbijgegaan aan de specificiteit van de landbouweconomie en de consumptievoorkeur, met al dan niet een grotere of kleinere voorkeur voor het verbouwen en prefereren van tarwe. Als dominant broodgraan mag evenwel aangenomen worden dat alle prijzen van levensmiddelen zich hieraan spiegelen²⁵.

19. R. LATOUCHE, "Le prix du blé à Grenoble du XVe au XVIIIe siècle", in "Revue d'Histoire Economique et Sociale", 1932.

20. R. BAEHREL, "Une croissance : la Basse-Provence rurale, fin XVIe siècle-1789. Essai d'économie historique statistique", Parijs, 1961, pp. 535-555.

21. C.M. CIPOLLA, "Money, prices and civilization in the mediteranean world", 1956; R. ROMANO, "Prezzi, salari e servizi a Napoli nel secolo XVIII (1734-1806)", Milaan, 1965.

22. D. EBELING - F. IRSIGLER, "Getreideumsatz, Getreide- und Brotpreise in Köln, 1368-1797", Keulen-Wenen, 1976; W. ABEL, "Agrarkrisen und Agrarkonjonktur", Hamburg-Berlijn, 1966; J. ELSAS, "Umrisz einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland", München, 1936; E. WASCHINSKI, "Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226-1864", Neumunster, 1952-1959; G. WIEBE, "Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts", Leipzig, 1895.

23. A. EIRAS ROEL, "Produccion y precios agricolas en la Galicia atlantica en los siglos XVII-XVIII", in "Congreso de Historia Rural, siglos XV al XIX", 1984, pp. 393-414; "Actas de las i Jornadas de Metodologia aplicada de las ciencias historicas. Historia Moderna", Segovia, 1975; G.A. ALVAREZ - J.P. LE FLEM, "Las crisis del siglo XVII. Produccion agricola, precios e ingresos en tierras de Segovia", in "Moneda y crédito", 1965; O.R. CASTELAO, "Aproximacion a la historia rural en la Comarca de la Ulla (siglos XVII y XVIII)", Santiago de Compostela, 1981.

24. C. VANDENBROEKE, o.c., p. 119.

25. Treffend wordt dit o.m. aangegeven door F. BRAUDEL : "le blé personnage décisif ... de toute l'économie d'Ancien Régime" (in G. PARENTI, "Studi di Storia dei Prezzi", Parijs, 1981, p. XIV).

Tabel 1 : Overzicht van de tarweprijzen, uitgedrukt in gram zilver

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	46	41	36,5	53	-	39	49,5	-	39	-	-	-	-	33	45	48
b	68	61	54	80	-	54	75	-	62	-	81	44	-	56,5	74	79
c	68,5	65	61	83,5	59	54	68,5	91	74	61,3	75	47,5	52	53	66	82,5
d	59	59	55,5	71,8	50,5	50,5	61	79	69,5	53,5	60,5	46,5	38	44,5	51	60
e	53	54	54,5	63	53	56	67	80	73	57,5	-	43	45	52	-	65

Tabel 2 : Rangorde naar duurte van de tarweprijzen

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	7	5	2	10	-	3,5	9	-	3,5	-	-	-	-	1	6	8
b	7	5	2,5	11	-	2,5	9	-	6	-	12	1	-	4	8	10
c	10,5	8	6	15	5	4	10,5	16	12	7	13	1	2	3	9	14
d	9,5	9,5	8	15	4,5	4,5	13	16	14	7	12	3	1	2	6	11
e	4,5	6	7	10	4,5	8	12	14	13	9	-	1	2	3	-	11

Tabel 3 : Afwijking t.o.v. het goedkoopste centrum

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)
a	139	124	111	161	-	118	150	-	118	-	-	-	-	100	136	145
b	155	139	123	182	-	123	170	-	141	-	184	100	-	128	168	179
c	144	137	128	176	124	114	144	192	156	129	158	100	109	109	139	174
d	155	155	146	189	133	133	161	208	183	141	159	122	100	117	134	158
e	123	126	127	147	123	130	156	186	170	134	-	100	105	121	-	151

a = 1500-99   b = 1551-1649   c = 1601-99   d = 1651-1749   e = 1701-99

1 = Vlaanderen	5 = N.W. Frankrijk	9 = Engeland	13 = Leipzig
2 = Brabant	6 = Z.W. Frankrijk	10 = Ver. Provinciën	14 = Wurzburg
3 = N.O. Frankrijk	7 = Franse Alpen	11 = N. Italië	15 = Z. Duitsland
4 = Ile de France	8 = Z. Frankrijk	12 = N.W. Duitsland	16 = Spanje

Onderverdeeld per periode en per regio laten zich alvast enkele krachtlijnen onderscheiden. Minimale prijzen, behoudens in de 17de eeuw wanneer o.m. met de impact van de dertigjarige oorlog moet rekening gehouden worden, zijn hoe dan ook aanwijsbaar voor Noord- en Centraal-Duitsland. Op zich is dit weinig verrassend te noemen voor het hinterland van Leipzig en Würzburg. Des te meer is dit het geval voor de markt van Keulen. Zelfs op het einde van het Ancien Régime worden er nog steeds de allerlaagste prijzen genoteerd. In welke mate dit o.m. het gevolg is van de vroegtijdige en omvangrijke uitbouw van de aardappelteelt in het Ruhrgebied is een vraagstelling die verder zou moeten uitgediept worden²⁶. Concreet is omgekeerd wel het feit dat de concurrentiekracht van deze regio, weerspiegeld in extra lage prijzen en lonen, voor een manifeste stimulans wist te zorgen voor de uitbouw van de huisnijverheid²⁷.

Een bijzonder merkwaardige evolutie ondergaat het prijsgebeuren in Noord-Oost-Frankrijk. Tot en met het begin van de 17de eeuw wordt er namelijk een heel laag prijsniveau genoteerd. Verrassend is dit allerminst, vermits het zowel om de graanshuur gaat van de Ile de France als van de Zuidelijke Nederlanden²⁸. In de loop van de 17de eeuw ging deze functie evenwel verloren. Deelstudies, o.m. van de hand van M. Morineau en H. Neveux omtrent de graanbouw, bevestigen er inderdaad de weinig dynamische ontwikkeling van de

26. C. VANDENBROEKE, "La culture de la pomme de terre en Belgique, XVIIe-XIXe siècles", in "Flaran 12. Plantes et cultures nouvelles en Europe Occidentale au Moyen Age et à l'époque moderne", Auch, 1992, pp. 115-129.

27. H. KISCH, "Die hausindustriellen Textilgewerbe am Niederrhein vor der Industriellen Revolution", Gottingen, 1981. Zie ook de bijdrage van H. KISCH, in P. KRIEDTE - H. MEDICK - J. SCHLUMBOHM (eds.), "Industrialisierung vor der Industrialisierung", Gottingen, 1978; W. MAGER, "Protoindustrialisierung und agrarisch-heimgewerbliche Verflechtung in Ravensberg während der Frühen Neuzeit", in "Geschichte und Gesellschaft", 1982, pp. 435-474.

28. R. VAN UYTVEN, "Sociaal-economische evolutie in de Nederlanden vóór de Revoluties (veertiende-zestiende eeuw)", in "Bijdragen en Mededelingen Geschiedenis der Nederlanden", 1972, pp. 66-69; A. DERVILLE, "Le grenier des Pays-Bas médiévaux", in "Revue du Nord", 1987, pp. 267-280; id., "Le marché lillois du blé à l'époque bourguignonne", in "Revue du Nord", 1977, pp. 45-62; H. NEVEUX, "Les prix du froment dans une région exportatrice de céréales : le Cambrésis de 1370 à 1580", in "Revue Historique", 1973, pp. 321-336.

landbouweconomie tegen het einde van het Ancien Régime²⁹. Reeds door tijdgenoten, zoals o.m. A. Young en Dérial werd dit bevestigd. Recente studies, waarin het profiel van Engeland en Frankrijk vergeleken wordt, spreken het allerminst tegen³⁰. Geen wonder dan ook dat de prijszetting in de Ile de France, mede door de massale vraag vanuit Parijs, al die tijd een recordhoogte bereikte. Nagenoeg eenzelfde evolutie, zij het iets later in de tijd en beperkt tot de 18de eeuw voltrok zich overigens in Zuid-West-Frankrijk. Doorheen de 16de en 17de eeuw was er sprake van een soort middenprijs; allerminst was dat nog het geval tegen het einde van het Ancien Régime. Net als in de regio van de Franse Alpen werden er toen vrij hoge tarweprijzen genoteerd. Vandaar dan ook dat, vanaf de late 17de en doorheen de 18de eeuw, de laagste prijzen in Frankrijk een eigenheid zullen worden van Poitou en Bretagne. Ten onrechte werd dit lage prijs- en loonniveau wel eens met een vermeende achterlijkheid vereenzelvigd, een gegeven waarop reeds eerder door M. Morineau werd gewezen³¹. In een pre-industriële kader, met prijzen en lonen als sluitstuk om de concurrentiekracht van een regio te betitelen, zou dit alvast tot meer genuanceerde besluiten moeten aanzetten voor wat Noord-West-Frankrijk betreft.

Over vrij summiere gegevens beschikken we voor Noord-Italië. Veel commentaar is er hoe dan ook niet bij nodig. Eender over welke periode het gaat, telkens onderscheidt Noord-Italië zich door een

29. M. MORINEAU, "Les faux-semblants d'un démarrage économique : agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle", Parijs, 1971. Voor een samenvattend overzicht van de productiecijfers in de streek van Cambrai, overgenomen naar het werk van H. NEVEUX, zie P. CHAUNU, "Conjoncture, structures, systèmes de civilisations", in "Hommage C. Labrousse", Parijs-Den Haag, 1974, p. 32.

30. P.K. O'BRIEN, "Agriculture and the Industrial Revolution", in "Economic History Review", 1977, pp. 166-181; P.K. O'BRIEN - C. KEYDER, "Economic growth in Britain and France, 1780-1914. Two paths to the twentieth century", Londen, 1978; P.K.-O'BRIEN - D. HEATH - C. KEYDER, "Agriculture in Britain and France, 1815-1914", in "Journal of European Economic History", 1977, pp. 339-391.

31. M. MORINEAU, "Richesse et pauvreté des régions. Une nouvelle approche", in "Congreso de Historia Rural, siglos XV al XIX", 1984, pp. 373-392; id., "Le commerce de la Baltique dans ses rapports avec le commerce hors de la Baltique (du milieu du XVIe siècle à la fin du XVIIIe)", in "The interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic region, 1400-1800", Leiden, 1983, pp. 31-42. Expliciet worden hierbij o.m. de exportmogelijkheden vanuit Bretagne onder de aandacht gebracht.

extra hoog prijsniveau. In afgeleide orde zou het ertoe doen besluiten dat de regionale expansiekansen al die tijd bijzonder beperkt bleven. Vanuit de geëigende historiografie wordt dit trouwens allerm minst tegengesproken, integendeel. In grote lijnen mag men trouwens een analoge besluitvorming aanhouden voor Spanje³².

Bepaald moeilijk is het verder om de weerhouden prijsindicator, vervat als die zit in de middenprijs voor tarwe, regionaal te differentiëren voor Engeland en de Verenigde Provinciën. Wel is er, zelfs vanuit een zogenaamd nationaal gemiddelde, sprake van een markante evolutie. In de lijn der verwachtingen laat zich aldus een relatief laag prijsniveau in de Verenigde Provinciën opmerken voor de "gouden" 17de eeuw. Met ingang van de 18de eeuw gaat dit concurrentievoordeel evenwel volledig verloren³³. Met een vergaande regelmaat zullen de Verenigde Provinciën tegen het einde van het Ancien Régime zelfs gedwongen worden om graan vanuit de Zuidelijke Nederlanden te importeren, een gegeven dat in de late 16de of tijdens de 17de eeuw compleet ondenkbaar was³⁴.

Nog merkwaardiger is overigens het prijsverloop in (Zuid-)Engeland. Zelfs al mag men aannemen dat het prijsniveau er enigszins vertekend overkomt door een buitensporige impact van Londen, dan nog frappeert de eindconclusie. Doorheen de Nieuwe Tijden evolueert Engeland namelijk van een relatief goedkope natie met naventante concurrentievoordelen tot een duur land en zonder troeven in een pre-industrieel kader³⁵. Een compleet gewijzigde situatie zal er zich evenwel aftekenen tegen het einde van de 18de eeuw. Als een afgeleide van de industriële innovaties konden de gangbare handicaps in de vorm van excessieve prijs- en loonkosten er immers vanuit een verhoogde productiviteit en technologie eerst ondervan-

32. D.R. RINGROSE, "Madrid and the Spanish economy, 1560-1850", Londen, 1983, p. 60; J.F. AMALRIC, "Aux origines du retard économique de l'Espagne, XVIe-XIXe siècles", Parijs, 1983.

33. C. VANDENBROEKE, o.c., p. 119.

34. C. VANDENBROEKE, "Agriculture et Alimentation dans les Pays-Bas Autrichiens", Gent-Leuven, 1975, *passim*.

35. C. VANDENBROEKE, "The regional economy of Flanders and industrial modernization in the eighteenth century: a discussion", in "The Journal of European Economic History", 1987, pp. 149-170.

gen en nadien ruimschoots gecompenseerd worden. Of anders gesteld : Engeland werd eerder noodgedwongen tot industriële vernieuwingen gebracht dan het vanuit vermeende troeven kon opereren en functioneren³⁶. Het is een verklaring die in menig opzicht haaks staat op een aantal partiële besluiten uit de gangbare historiografie, maar die compleet gedragen wordt door een prijsanalyse en door een comparatieve vergelijking van prijzen en lonen. Het doet hoe dan ook zorgen voor een nieuwe dimensie in de immense bibliografie omtrent het hoe en het waarom van een eerste Industriële Revolutie tegen het einde van het Ancien Régime en met een manifeste aanzet in Engeland³⁷.

Ter afronding van de opgebouwde comparatieve prijsanalyse rest het inpassen van Vlaanderen en Brabant in een ruimer geografisch geheel. Niet minder sprekend is evenwel de onderlinge verhouding tussen het graafschap en het hertogdom. De bevindingen uit de "klassieke" literatuur worden namelijk heel goed in de weerhouden prijsevolutie weerspiegeld. In die zin krijgen we de bevestiging van de gangbare reallocatie tussen de economische groeipolen³⁸. Met ingang van de Nieuwe Tijden verloor Vlaanderen namelijk zijn concurrentietroeven tegenover Brabant, in die zin dat de prijsverhoudingen globaal genomen tot extra loonstijgingen aanzetten doorheen de 16de en de 17de eeuw. Het is de illustratie van het gekende verhaal, waarbij de attractiepolen van Ieper, Gent of Brugge het niet enkel moesten afleggen voor Holland maar ook voor de Brabantse centra. Een nieuwe herschikking was evenwel volop in voorbereiding vanaf de late 17de-begin 18de eeuw, met extra groeikansen voor Vlaanderen en dit als gevolg van structurele aanpassingen in zowel de landbouw, de huisnijverheid als in het infrastucturele kader van de wegeaanleg³⁹. Tot in de perfectie komt het tot uit-

36. N.F.R. CRAFTS, "Industrial Revolution in England and France. Some thoughts on the question "why was England first?"" in "Economic History Review", 1977, pp. 429-441.

37. Vgl. H. VAN DER WEE, "Prijzen en lonen als ontwikkelingsvariabelen. Een vergelijkend onderzoek", in "Album C. Verlinden", Gent, 1975, pp. 413-447.

38. E. SCHOLLIERS, "Le pouvoir d'achat dans les Pays-Bas au XVIe siècle", in "Album C. Verlinden", Gent, 1975, pp. 305-330.

39. Voor een samenvattend overzicht, zie C. VANDENBROEKE, "Sociale Geschiedenis van het Vlaamse Volk", Leuven, 1982.

drukking in een bijzonder spectaculaire ontplooiing van de proto-industrie in Zuid- en Binnen-Vlaanderen doorheen de 18de eeuw. Lage prijs- en loongegevens, aangevuld door een verhoogde arbeidsintensiteit zorgden er namelijk voor een extra troef met hoog ingeschatte concurrentievoordelen op de internationale afzetmarkten van landbouwproducten en textielproducten. Tegen het einde van de eeuw, dit als gevolg van de industriële vernieuwing, kwamen deze troeven evenwel te vervallen. Voortaan waren prijs- en loonvoordelen immers nog maar van ondergeschikt belang. Essentieel werd het gegeven van “productivity of labour”, een gegeven waarop vanuit Engeland noodgedwongen werd ingespeeld en waarvan de concurrentievoordelen in Vlaanderen uit historische redenen veel te laat werden ingezien⁴⁰. Hiermee start evenwel een nieuw verhaal, dat eigen is aan heel anderssoortige overwegingen uit het industriële kader van de 19de eeuw. Het is het tijds kader dat van Engeland een topnatie zal maken terwijl Vlaanderen zich in de kortste keren tot de status van “Arm Vlaanderen” zag achteruitstellen.

Meer dan enkele algemene inzichten en krachtlijnen uit een systematische prijsvergelijking kon noch wou het opgebouwde exposé bijbrengen. Een verdere uitdieping van de regionale historiografie, parallel met de regionale prijsvergelijkingen, is hoe dan ook aangewezen om tot meer gefundeerde en definitieve besluiten te komen. Vast staat wel dat de zogenaamde troeven en/of handicaps van de regionale economie vanuit een structureel-regionale analyse moeten benaderd worden, inclusief de studie van concurrentievoor- en nadelen zoals ze vanuit een doorgedreven prijzengeschiedenis kunnen benaderd worden. Het is de cruciale schakel in het pre-industrieel kader, zij het dan dat die causale factor al te zeer wordt verwaarloosd of genegeerd.

40. F. MENDELS, “Proto-industrialization : the first phase of the industrialization process”, in “Journal of Economic History”, 1972, p. 242.